

ÜVEYS B. HOCÂ OSMÂN B. EMİR İLYÂS B. EVLİYÂ'NIN KUR'AN TEFSİRİNİN
BERLİN NÜSHASINDAKİ ESKİ TÜRKÇE KELİMELER ÜZERİNE

UVEYS B. HOCA OSMAN B. EMIR İLYAS B. EVLIYA'S COMMENTARY OF THE
QUR'AN ON OLD TURKISH WORDS IN THE BERLIN COPY

Paki KÜÇÜKER*

Tolga KIYICIOĞLU**

Özet

İslamiyet'in ortaya çıkışıyla beraber Kur'an'ın anlaşılması Hz. Muhammed ile mümkün olurken İslam peygamberinin vefatıyla beraber bu durum tefsir kitapları ve müfessirler ile yapılmıştır. Sahabeler zamanında rivayet ya da çeşitli ilim dallarından yararlanarak yazılan iki çeşit tefsir yöntemi vardır. İslam dininin farklı toplumlara yayılması, Kur'an ayeti rivayetlerinin anlatılması ya da ayetlerin yorumlanması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu durum da tefsir ilminin ortaya çıkmasına neden olur. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Kur'an ayetlerinin içeriğinin anlamlandırılması Türk din adamlarının amaçları arasına girmiştir. Eski Oğuz Türkçesinin yazı dili olarak kullanılmaya başlandığı 13. yüzyılda surelerin ve ayetlerin tefsirleri yapılmıştır. Yapılan tefsirler Kur'an'ı anlamak ve anlamlandırmak açısından hem dinî hem Türk dili açısından önem taşır.

Bu makalede, Eski Oğuz Türkçesine ait Üveys bin Hocâ Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâ'nın Kur'an tefsirinin Berlin Eyalet Kütüphanesi nüshasında görülen ve Eski Türkçenin izlerini taşıyan bazı kelimelerin tespiti ve kullanım şekilleri ile anlamları üzerinde durulacak, tespit edilen kelimelerdeki fonetik farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacak ve eserin söz varlığından bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: üveys b. hocâ osmân b. emîr ilyâs b. evliyâ, kur'an tefsiri, eski oğuz türkçesi

Abstract

While the understanding the Qur'an with the emergence of Islam was possible with Muhammad, this situation has been made with tafsir books and glossators after the death of the Islamic prophet. There are two kinds of tafsir methods written by using narration or various

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sakarya / TÜRKİYE, pkucuker@sakarya.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7538-4200>

** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sakarya / TÜRKİYE, tolgakiyicioglu@outlook.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4372-4610>

branches of science in the time of the Companions. The spread of the religion of Islam to different societies has revealed the need to explain the narrations of the verses of the Qur'an or to interpret the verses. This situation led to the emergence of the science of tafsir. After the Turks accepted Islam, the interpretation of the content of the verses of the Qur'an has become one of the aims of the Turkish religionaries. In the 13th century when Old Oghuz Turkish began to be used as a written language, the interpretations of the suras and verses were made. The commentaries are important in terms of both religion and Turkish language to understand and make sense of the Qur'an.

In this article, it will be focused on the identification and usage patterns and meanings of some words that are seen in the Berlin State Library copy of the Qur'an commentary of Üveys bin Hocâ Osman bin Emîr İlyâs bin Evliyâ in Old Oghuz Turkish, and the phonetic differences in the identified words will be tried to be revealed and will be studied and the vocabulary of the work will be mentioned.

Keywords: üveys b. hodja osman b. emîr ilyas b. evliyâ, qur'an commentary, old oghuz turkish

Giriş

Türkler, İslam dininin yayılmaya başladığı VII. yüzyılda siyasi güç olarak doğuda Köktürkler ve batıda Bulgar ile Hazar Devletleriyle temsil edilmiştir. Bu dönemde Köktürkler, dağılma aşamasındayken Bulgarlar İstanbul'u kuşatmakta; Avarlar ise Kafkaslarda hakimiyet sürdürmekteydi. Köktürklerin yıkılmasından sonra Uygurların hakimiyetine geçen Ötüken'de Budist, Maniheizt ve Hristiyan inanışları, Türklerin inanç biçimleri arasına girmiştir. En eski metinler olarak adlandıracağımız Uygur dönemi Budist ve Maniheizt metinler dinî metinler açısından önemli yere sahiptir.

Türkler, asırlar boyunca birçok dine ve inanışa mensup olmuşlardır. Mensup oldukları dinin kutsal sayılan metinlerini kendi dillerine çevirmişlerdir. Uygurlarca başlatılan dinî metinlerin çevirisi daha sonra İslamiyet'i kabul eden Türkler arasında da devam etmiştir.

Türklerin, İslam dininin ilk temsilcileri olan Araplarla ilk karşılaşmaları 630'lu yıllarda Kafkas ve Ceyhun bölgelerinde olmuştur. Bu karşılaşmada iki tarafın birbirlerine üstünlükleri olmamıştır. II. Köktürk Devleti'nin yıkılışı sonra gelen Uygurların Orta Asya'da tam bir hâkimiyet sağlayamaması, Çinlilerin doğudan; Arapların ise batıdan yayılmacı hareketlerinin olmasına sebep oldu. Bu yayılmacı hareketler sonucunda Talas nehri kıyılarında beş gün sürecek bir savaşın içine girdiler. Savaşın galibinin Araplar olması, İslam dininin Orta Asya ve Türkler arasında yayılmasına sebep oldu.

İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasının kitleler halinde olması Karahanlılar dönemine dayanmaktadır. X. yüzyılın ortasına Kur'an'ı, kullandıkları dile çevirmeye başlamışlardır. Samanoğulları hükümdarı Mansur b. Nuh (M.961-967)'un zamanında Taberî 40 ciltlik Kur'an'ın kelime kelime tercümesi Horasan ve Maverâünnehirli tefsir âlimlerince Farsçaya çevrilerek bilinen ilk tercüme yapılmıştır. Zeki Velidi Togan bu çeviride Türk âlimlerinin de olduğunu ve bu âlimlerin ilk Türkçe Kur'an tercümesinde de bulduklarını söyler (Togan, 1959-1960: 135). Bu tercüme, Doğu Türkçesi tercümelerinin ilki olduğu kabul edilir. Fakat Kur'an'ın ilk tercümelerinin elimizde bulunmaması, ne zaman ve kim tarafından tercüme edildiği hakkında bilgi sahibi olmamıza engel teşkil etmektedir. Kur'an'ın Doğu Türkçesine çevrilmiş bilinen 7 nüshası şunlardır:

1. Türk İslam Eserleri Müzesi 73 No Kayıtlı Nüsha

Şirazlı Muhammed bin Hacı Devletşah tarafından 1333-1334 yıllarında tercüme edilen nüsha bilinen en eski Kur'ân tercümesidir. Eser XII-XIII. yüzyıllarında Karahanlı Türkçesine aittir.

2. Özbekistan İlimler Akademisi 2008 No Kayıtlı Nüsha

Özbekistan İlimler Akademisinde bulunan eser 270 varaktan oluşur. Eser, harekeli nesih hattıyla Karahanlı Türkçesi ile yazılmıştır.

3. Rylands Nüshası

İngiltere'de bulunan John Rylands Kütüphanesinde MSS. 25-3821 numara ile kayıtlıdır. Her sayfası üçer satır ile Arapça, Farsça ve Türkçe anlamları karşılıklı olarak verilmiştir.

4. Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan eser Harezmi Türkçesi ile yazılmış ve yazarı belli değildir.

5. Topkapı Sarayı III. Ahmet Bölümü Nüshası

Şeyhbaniler zamanında XVI. yüzyılın ilk devresinde istinsah edildiği söylenen eserdir. İki cilt olarak yazılan eserin her sayfasında 29 satır bulunur.

6. Meçhul Orta Asya Tefsiri

Daha çok "Anonim Tefsir" olarak adlandırılan eser, Leningrad'da Cod. 332'de 2475 kayıt numarasıyla Asya Halk Enstitüsünde bulunur. Eser, 147 varaktan oluşmakta olup kısa açıklama ve hikayeler barındırmaktadır.

7. İran/Meşhed Âstan-ı Quds-i Razavi Kütüphanesi Nüshası

Kütüphanede 2229, 1007 ve 293 numaralarıyla kayıtlı 3 ayrı nüsha bulunmaktadır.

Doğu Türkçesinde uzun şekilde yapılan tefsirlerde kaynak tercüme olarak Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin tefsiri müstakil olarak ele alınmaktadır (Özkan, 2010: 554). Tefsirlerde Fâtiha, Leyl, Yâsin, Amme cüz sureleri gibi birçok surenin ve ayetin tek tek tercüme yapılmıştır. Kur'ân tefsir ve tercüme İslamiyet'i kabul eden Türklerin Kur'ân'ı kolay ve doğru anlaması için sade bir dille yazılmıştır. Bu tefsir ve tercüme dil incelemeleri bakımından da önemli kaynak eserlerdir.

Bu makalede, Eski Oğuz Türkçesi Kur'ân tefsir ve tercüme eserlerinden, Üveys bin Hocâ Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâ'nın Kur'ân tefsirlerinin nüshaları, nüshalar üzerine yapılan çalışmalar ile Üveys'e ait Berlin Kütüphanesi Kur'ân tefsiri ve tefsirin söz varlığından bahsedilecektir.

1. Eski Oğuz Türkçesi Kur'ân Tefsir ve Tercüme Eserleri

Eski Oğuz Türkçesine ait birçok eser bulunmaktadır. Bunların XIV. yüzyıl öncesindeki eserlerin XIV. ve XV. yüzyıl eserlere göre daha az olduğu söylenmektedir (Korkmaz, 1972: 21). Bu durum dönemin siyasi gücü olan Moğolların istilâsında yıkıma uğrattıkları yerdeki eserlerin kaybolmasıyla açıklanabilir (Korkmaz, 1972: 22). Bu yıkıma rağmen birçok edebî ve dinî eser günümüze kadar ulaşmıştır. "Eski Anadolu Türkçesi döneminden başlayarak her alanda yüzlerce Türkçe eserinin ortaya konması,

Türk dilini bir konuşma ve edebiyat dili olmaktan bilim dili olmaya doğru taşımıştır” (Uçar, 2010: 40).

Doğu sahasında Karahanlılar döneminde gelişen tefsir çalışmaları, Batı sahasında da Selçuklular devrinde gelişmiştir. Selçukluların resmî yazı dili olarak Arapça ve Farsça kullanmaları Türkçeyi bu dillerin karşısında kısmen geride bırakmıştır. Bununla birlikte Anadolu’da XII. yüzyıl içinde Türkçeye tercüme edilen eserlerin çoğunun kaydının bulunmasına rağmen elde bulunmadığı görülür (Köprülü, 1980: 335). Doğu Türkçesinde Kur’ân’ın tamamı ele alınarak yapılan tercüme ve tefsirler, Batı Türkçesi sahasında kısa sure ve tercüme şekline karşımıza çıkar. Batı Türkçesindeki Kur’ân tercüme, Selçuklunun yıkılmasından sonra ortaya çıkan beylikler ile çoğalmıştır. Selçuklular devrinde az sayıda tefsir eserlerine karşılık Beylikler devrindeki Kur’ân tercüme, peygamber kıssaları, mesneviler, evliyâ menkıbeleri, dinî-destanî, manzum, mensur ve birçok dinî metin meydana gelir (Özkan, 2010: 139). Elde edilen bilgilere göre, Eski Oğuz Türkçesinin ilk dönemi olan Selçuklular döneminde Kur’ân tercüme rastlanılmaz. Kur’ân’ın Eski Oğuz Türkçesine tercümesi, Selçuklu Devleti’nden sonra kurulan Beylikler zamanında rastlanılmaktadır (Özkan 2010: 517). Beylikler döneminde yazılan bu tefsir eserlerine satır arası tercüme denilmektedir. Anadolu’daki satır arası tercüme, TİEM 40, Leiden, Sivas, Bursa, Berlin Nüshaları, Önder, Manisa, Topkapı Sarayı Müzesi, Kayseri ve Koğuşlar Kitaplığı, Enfesü’l Cevâhir/Ebu’l Leys Semerkandî Tefsiri, British Library, Cevâhirü’l Asdâf ve Aynü’l Hayat, Amme, İhlas, Tebâreke, Fatiha, Sure-i Araf, Yasin Suresi ve En’am surelerinin tefsirinden oluşmaktadır (Yıldırım, 2019: 876). Beylikler döneminde yazılan eserlerin büyük çoğunluğu Osmanlı Beyliği sınırları içerisinde yazılmıştır. Yazılmış en eski kısa sure tefsiri Osmanlı padişahı Orhan Bey oğlu Süleyman için yazılmış Tebâreke suresinin tefsiridir. Tebâreke suresi, istinsah edilen en eski suredir. 1234 kayıt numarası ile Burdur Vakıf ve Halkevi Kitaplığında bulunmaktadır. Batı Türkçesinde tercüme çalışmaları XIV. yüzyıl sonlarından itibaren yoğunluk kazanmıştır (Korkmaz, 1972: 22).

Tercüme yapılırken hem kelime kelime hem de bir ayetin bütünü ele alınarak yapılır. Bu tefsirlerin çoğu anonimdir.

İslam âlimlerine göre tefsirlerin iki farklı tercüme tekniği vardır.

1. Harfî (Lafzî) Tercüme (Yılmaz, 2016: 3).

2. Manevi (Tefsirî) Tercüme (Yılmaz, 2016: 5).

Kelime çevirileri yazılırken kutsal kitaptan alınan metin birebir yazılırken dil dışı alınan metinlerde anlam çevirisi daha uygundur (Eker, 2015: 41). Türklerin İslam dinini kabulü sonrası Türkçeye en çok çeviri Farsça ve Arapçadan yapılmıştır. Bu çevirilerin ilk dönemlerinde satır arası çeviri tekniği ile yapılır. Bu teknikle Farsça-Arapça kelimelerin her birinin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Kur’ân’ın tamamına yönelik tercüme XIV. yüzyılın bitimine doğru başlar. Bu devirde tercüme edilen Kur’ân tefsirleri, üç şekilde karşımıza çıkmaktadır: “Satırasız kelime kelime tercüme, Tefsirli Tercüme, Tefsirler” (Bayraktar, 2019: 358).

2. Üveys B. Hocâ Osmân B. Emîr İlyâs B. Evliyâ’ya Ait Olan Tefsir Konulu Eserleri

Üzerinde çalıştığımız Üveys b. Hocâ Osmân b. Emîr İlyâs b. Evliyâ’nın tefsiri Eski Oğuz Türkçesi ile yazılmış Kur’ân tefsiridir. Çeşitli kütüphanelerde Üveys’e ait olduğunu tespit ettiğimiz eserlerin ayrı surelerin tefsiri mi yoksa aynı surelerin tefsirinin

farklı nüshaları mı olduğu hakkında bir kesinlik bulunmamaktadır. Eserler üzerinde yapılacak olan detaylı çalışmalar ile bu konu kesinlik kazanacaktır. Üveys'e ait olduğu kaydıyla tespit edebildiğimiz tefsirler şunlardır:¹

1. Bağdatlı Vehbi, nr. 2085/5: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi koleksiyonunda “Tefsîru Cüz’i’n-Nebe” adıyla kayıtlara geçen bu eser 30. cüzün tefsiridir. Nesih yazı tipiyle yazılmış olup 25b-35b sayfaları arasını kapsar. 214x103 mm boyutlarında, 51 satırdan oluşan eserin istinsahı 12 Muharrem 1167/9 Kasım 1753 Cuma günü yapılmıştır. Âharlı, krem rengi, kalın kâğıda yazılmış olup sure başları ve ayetlerin üzerine çekilen çizgiler kırmızı, sırtı siyah deri, siyah bez ciltlidir.

2. Berlin, Ms. Or. Fol. nr. 3393: Yâsin-Nâs surelerinin tefsiridir. Harekeli nesih ile 242 yaprak, 355x220 (240x140) mm boyutlarında, 17 satırdır. İstinsahı Hüseyin Hulûsi b. İbrahim tarafından 10 Zilhicce 1286/13 Mart 1870’te yapılmıştır.

3. Fatih, nr. 278/1: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Fatih koleksiyonunda bulunan bu eser 30. cüzün tefsiridir. Ayetler nesih, tefsir ta’lik ile yazılmıştır. 1b-144a arasındaki sayfaları kapsar. 195x128 (135x60) mm boyutlarında, 17 satırdan oluşur. Âharlı, sarı renkli kâğıt, duraklar ve “kale Allâhu Te’âlâ” ibareleri kırmızı, miklepli, şemseli, vişne çürüğü rengi deri ciltlidir.

4. Fatih, nr. 283/2: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Fatih koleksiyonunda, Tesîru Cüz’i’n-Nebe adıyla bulunan bu eser 30. cüzün tefsiridir. 203x150 (128x95) mm boyutlarındadır. 62a-267a yapraklarını kapsar. Nesih yazı tipiyle 13 satır olarak yazılmış bu eserin istinsahı 963/Nisan 1555 Cemaziyelahiri’nde yapılmıştır. Sırasıyla Yâsin suresinin mufassal tefsiri, Fâtiha suresi, Ayete’l-Kürsî, Subhaneke ve Ettehiyâtu duaları, Eûzu besmele, salavat, Kunut duaları, Mülk suresinin tefsiri ve ayrıntılı açıklamalı Amme suresinin tefsiri bulunmaktadır. Çapa filigranlı Avrupa kâğıt, şemseli, kahve rengi deri ciltlidir. Müstensihî belli değildir.

5. Hamburg, Orient, nr. 64 (LIX): Yâsin suresinin tefsiridir. Harekeli iri nesih ile 117 yaprak, 170x130 (110x75) mm boyutlarında, 9 satır, yarı deri ciltlidir. el-Hac Hızır Bey Çelebi’nin isteği üzerine yazılmıştır. Sonunda başka birisi tarafından yazılmış Esmâ-i Hüsna ile ilgili bilgi vardır. Catalog Hamburg, s. 130, no. 251.

6. Hersek, nr. 629: Hasandedic koleksiyonunda bulunan bu yazma, nesih yazı tipi ile 318 sayfadan oluşur. 215x145 mm boyutlarındadır. İstinsahı Mustafa b. Muhammed Mustafa tarafından 1176/1762-63’te yapılmıştır. Beyaz kâğıda yazılmış, sure başları ve ayetlerin altındaki çizgiler kırmızı, kâğıt ciltli.

7. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Seminer Kütüphanesi, 4033: Vâkıa-Nâs sureleri tefsiridir. Nesih yazı tipiyle 351 yapraktan oluşmuş, 220x145 (155x85) mm boyutlarında, 15 satırdır. İstinsahı Mahmud b. İbrahim tarafından 12 Rebiülevvel 1053 (31 Mayıs 1643)’te İstanbul’da yapılmıştır. Fildişi rengi, kalın kâğıt, konu başlıkları ve ayetler kırmızı, siyah meşin ciltlidir. Nüshanın başında sebeb-i telif ve sonunda iki yaprak beyitler vardır. 256a’da eserin Hızır Bey Çelebi’nin isteği üzerine tercüme edildiği kayıtlıdır.

8. Kastamonu, nr. 2824: Fâtiha, Yâsin-Nâs surelerinin tercüme ve tefsidir. 300 sayfadan oluşan bu eserin istinsahı takriben 1146/1733’te. Hamidullah (2), s. 70, 16b b.

¹ Tespiti yapılan eserlerin bilgileri, ilgili kütüphanelerin katalog kayıtlarından alınmıştır.

9. Sermet Çifter Kütüphanesi, nr. 038206: Nebe' ve Yâsin surelerinin tefsiridir. Tefsîr-i Kur'ân-ı Kerîm adıyla anılan eser, harekeli güzel nesih ile yazılmıştır. 300x200 (252x140) mm boyutlarında, 238 yaprak ve 17 satır yazılmıştır. İstinsahı X/XVI. asır sonunda yapılmıştır. Âharlı, krem rengi, kalın kâğıt, 1b'deki reyhâni Besmele tezbihli, tek kırmızı cetvelli, miklepli, basma şemseli, şirazesinin bir tarafı kopuk, tamir edilmiş koyu kahve renk, meşin ciltlidir.

10. Sermet Çifter, nr. 165/1: Yâsin suresinin tefsiridir. Harfler harekelidir. Nesihle yazılan eser 1a-54a arası sayfaları kapsar. 215x155 (150x90) mm boyutlarında, 13 satırdan oluşan eserin istinsahı Osman Hocâ tarafından 1211/1796-97'de yapılmıştır. Âharlı, filigranlı, krem rengi, ince kâğıt, miklepli, sırtı kahve rengi meşin, üzeri ebrû kaplı ciltlidir.

11. Sivas, Ziya Bey, nr. 3804: Nesih ile yazılmış, 224 yaprakten oluşan bu nüsha 200x140 (145x82) mm boyutlarında, 13 satırdır. Ayetler kırmızı çizgili, ilk sayfa süslenmiş, miklepli, şirazeli, kenarları deri kaplı mukavva ciltlidir. Bekiroğlu Mehmed Çelebi'nin Zilkade 1104 (Temmuz 1693) tarihli temellük kayıtlıdır.

2.1. Üveys B. Hocâ Osmân B. Emîr İlyâs B. Evliyâ'ya Ait Tefsir Konulu Eserler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Üveys bin Hoca Osman b. Emir İlyas b. Evliyâ'ya ait Kur'ân tefsirlerinin farklı nüshalarını üzerine yapılan çalışmalar şunlardır:

1. Funda Şan (2020), "Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Tefsirin Cümle Yapısı", Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 4 (4), s. 680, 698.
2. Kübra Yıldırım (2012), "Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Tefsirin Üslûp Özellikleri", Turkish Studies, volume 7/2, s. 1217-1227.
3. Kübra Yıldırım (2011), "Üveys b. Hocâ Osmân b. Emîr İlyâs b. Evliyâ'nın 'Amme Cüzü Tefsiri Üzerinde Dil İncelemesi (Vr. 202B-268B)", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
4. Funda Şan (2011), "Üveys b. Hocâ Osmân b. Emîr İlyâs b. Evliyâ'nın 'Amme Cüzü Tefsiri Üzerinde Dil İncelemesi", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
5. Mustafa Özkan (2010), "Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (Eski Anadolu Türkçesinde Yapılan Sure Tefsirleri ve Üveys b. Hoca Osmân b. Emîr İlyâs b. Evliyâ'nın Amme Cüzü Tefsiri)", (Haz. Prof Dr. Mustafa Özkan, Doç Dr. Enfel Doğan), İstanbul Üniversitesi Yayın No.: 5068, Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3451.
6. Ahmet Doğu (1989), "Amme Tefsiri (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Ahmet Doğu'nun yüksek lisans tezi olarak çalıştığı Mustafa b. Muhammed'e ait Konya nüshası ile Berlin nüshası arasında benzerliklerin çokluğu dikkat çekmiştir (Özgün, 2022: 11). Doğu'nun yüksek lisans tez çalışmasındaki Konya nüshası, Üveys'e ait tefsir nüshası olarak kabul edilmiştir (Özgün, 2022: 11). Evliyâ'ya ait olduğu bilinen toplam on iki el yazması tefsire ulaşılmıştır (Özgün, 2022: 10).

Kur'ân tefsirleri araştırmamızda İsmail Taş tarafından yazılan Manisa İl Halk Kütüphanesindeki "Tefsir-i Kur'ân" Eseri ve Söz Varlığı Üzerine adlı makalede Manisa

İl Halk Kütüphanesinde 45Hk174 numaralı Tefsir-i Kur'ân adıyla kayıtlı olan eser bulunmaktadır (Taş, 2018: 25). Bu eserin kelime kelime tefsiri ve uzun süren açıklamaların olduğu görülür (Taş, 2018: 30). Üveys'e ait Berlin nüshası ile benzerlikler göstermektedir. Eser üzerinde yapılacak olan detaylı çalışma ile bu konu kesinlik kazanacaktır.

2021 yılında Qerdar (2021) ve Al-Rawe (2021)'nin yüksek lisans tezi olarak çalıştıkları nüsha İsmail Taş'ın bahsettiği Tefsir-i Kur'ân adlı yazma eserdir. Bu yazmanın Mustafa b. Muhammed'in olduğu belirtilir (Al-Rawe, 2021: 17). Fakat nüshanın Üveys'e mi yoksa Mustafa b. Muhammed'e mi ait olduğu hususunda karışıklık bulunmaktadır. Qerdar ve Al-Rawe'nin çalıştığı Manisa İl Halk Kütüphanesindeki yazma eser ile yüksek lisans çalışmamızda ele aldığımız Üveys'e ait Berlin Eyalet Kütüphanesi el yazması arasında küçük farklılıklar bulunmaktadır. Tefsir-i Kur'ân toplamda II+117 varaktan oluşmaktadır. Her bir sayfasında harekeli nesihle yazılmış 17 satır bulunur. Eserin 14. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir (Qerdar, 2021: 152).

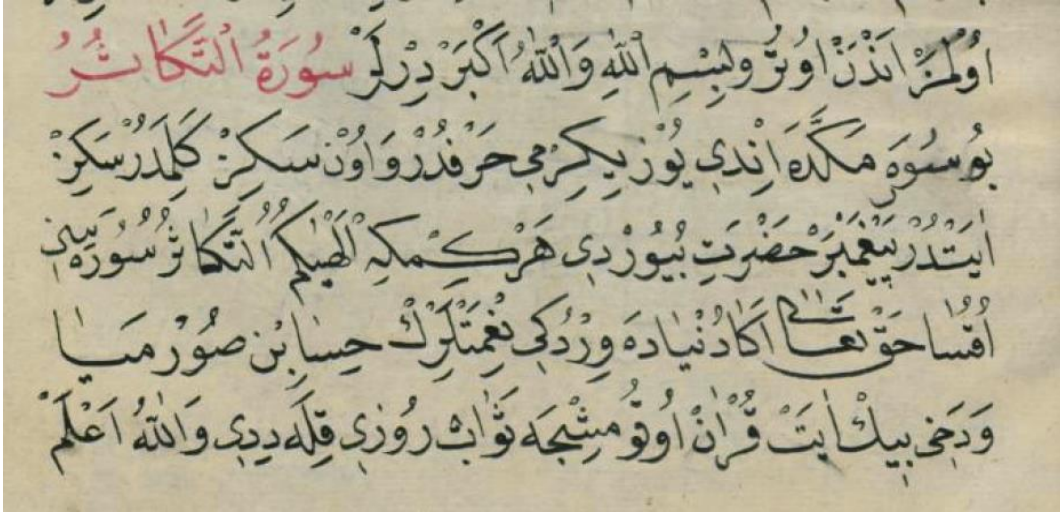
2.2. Üveys B. Hocâ Osmân B. Emîr İlyâs B. Evliyâ'nın Kur'ân Tefsirinin Berlin Eyalet Kütüphanesi Yazması Tanıtımı

Yüksek lisans tezi olarak çalışmasını yaptığımız nüsha Prusya Kültürel Mirası/Berlin Eyalet Kütüphanesi Orientalische El Yazısı kategorisinde PPN651791340 proje numarasıyla bulunmaktadır. Ölçüleri 355x220 (240x140) mm'dir. Yazmanın 221/b numaralı sayfasında bir mektup bulunmaktadır. 239/a numaralı sayfasında on altı satır bulunmakla beraber her bir sayfası on yedi satırdan oluşur. Harekeli nesih hattı ile yazılan eser ve 242 yapaktır. Hüseyin Hulûsi b. İbrahim tarafından 10 Zilhicce 1286/13 Mart 1870'te istinsah edilir. Üzerinde çalıştığımız bölüm eserin tamamı değildir. Bu çalışmada eserin 119b-242a sayfaları arasında olan kısımlar ele alınacaktır. Bu sayfalar içinde Beled, Şems, Tîn, Leyl, Duhha, Alâk, Kadir, Zelzele, Adiyât, Kariat, Tekassür, Asr, Hümeze, Fil, Kureys, İnşirâh, Eraayte(Maun), Kevser, Beyyine Kafirun(Kulya), Fetihü'n-Nasr (Nasr), Tebbet, İhlas, Nun(Kalem), Felak, Nas, En'am(İn'am), Ayete'l-Kürsi sureleri bulunmaktadır. Eserin 1b/119a sayfaları ise Kübra Özgün tarafından yüksel lisans tezi olarak çalışılmaktadır. Orada da Nazi'at, Yâsin, Amme, Abese, İnşikak, Kuvviret (Tekvir), Târik, İnfetaret (İnfitar), Mutaffifin, Buruc, A'lâ, Gâşiye, Fecr (23. ayete kadar) surelerinin tefsirleri yapılmıştır.

Müfessir öncelikle tefsir edeceği surenin faziletlerinin neler olduğundan bahseder. Daha sonra sureyi verip bunun açıklamalı tefsirini yapar. Bir örnekte gösterecek olursak:

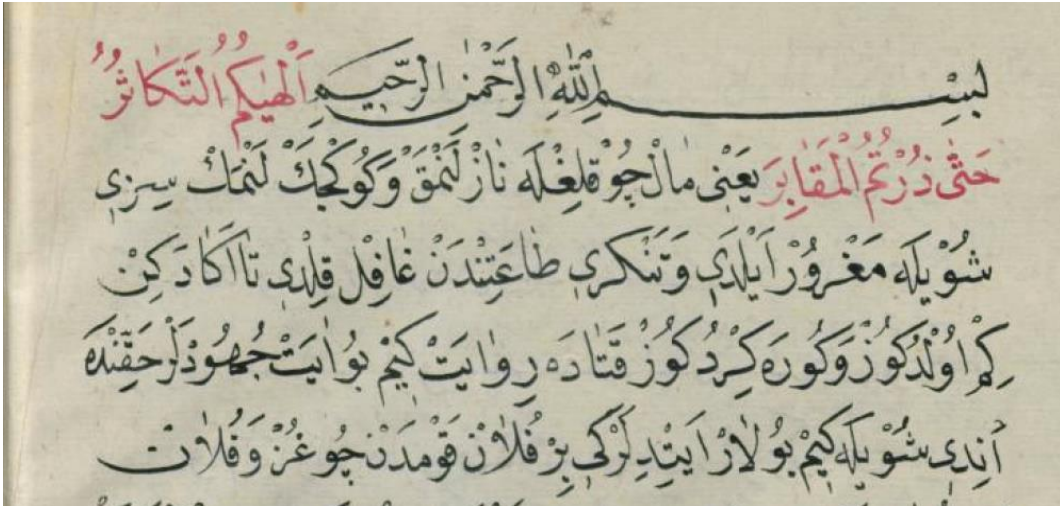
(166a)

(13) olmaz andan ötürü bismi'l-lâhi va'l-lâhu ekber dërler **sûretü't-tekâşşür** (14) bu sûre mekkede indi yüz yigirmi harfdür ve on sekiz kelimedür sekiz (15) âyetdür peygamber hazreti buyurdı her kimki el-hâkümü't-tekâşşür süresini (16) okusa haqq te'âlâ aña dünyâda vërdügi ni' metlerinî hisâbın şormaya (17) ve dağı biğ âyet qurân okumışca şevâb rüzj kıla dë-di va'l-lâhu â'lem

(166b)

(1) bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥim التكاثر (2) ألهيكم حتى زرتم المقابر (3) ya'ni māl çokluğu nazlanmak ve gökceklenmek sizi (4) şöyle mağrūr üyledi ve tañrı tã'atından gâfil kıldı tā aña degin (5) kim öldünüz ve gūra girdünüz katâde rivâyet kim bu âyet cuhûdlar haqqında (6) indi şöyle kim bular eyitdiler ki bir fulân kavmden çoğuz ve fulân

Rivayet metodunu kullanan müfessir, ayetlerin rivayetlerini bize aktarmıştır. Müfessir surenin tefsirini yapacağı zaman önce indirilme sebebini söyleyerek tefsirine iyi bir dayanak gösterir. Her açıklayacağı surenin öncesine “sebeb-i nüzulı” ibaresi kullanarak başlar. Dayanak olarak göstereceği bir diğer durum da tefsiri hazırlarken önemli fıkıh âlimleri ve peygamberlerin rivayetleridir.

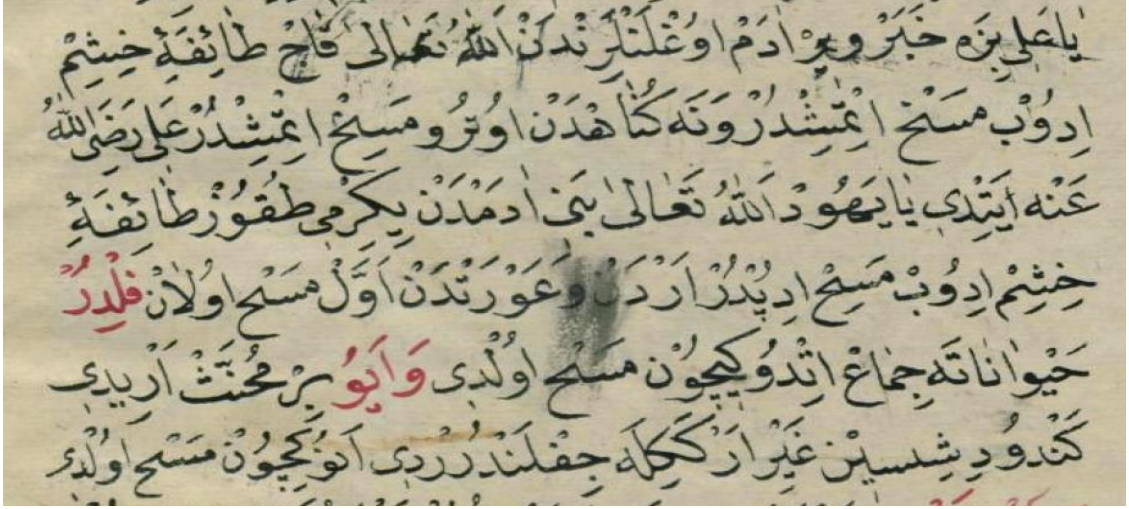
Yazarın dili oldukça sadedir. Yazdığı metnin türü hasebiyle dinî ve tasavvufî öğelerin yanısıra didaktik anlatımı da içerisinde barındırır. Müfessir, tefsir kitabında ‘Abdu’r-raḥmān, ‘Abdu’l-lāh b. ‘Ömer, Sa’id b. Cübeyr, Süfyân-ı Sevrî, Ebû Hâzim, Enes b. Mâlik, Dahhâk, Eserâ, Ebû’d-dahdâh, İbn-i ‘Abbâs, ‘Ali b. Zey, Ubbî b. Ka’b, Süfyân, Hammâd, Mücâhid, Hasan, Ka’bu’l-aḥbâr, Ebû Hureyre, ‘Ömer ibn-i Hattâb, Kelbî, ‘İkrime, İbn-i Mübârek, ‘Abdu’l-lāh b. Kesîre, Ebû Zerr, Evzâ’î, Zührî, Ebû Hureyre, İbrâhîm Edhem, Sa’d b. Ebî Vakkâs, Zübeyr, Ca’fer, Katâde, İbn-i Sirîn,

Mukâtil, Câbir, Süleymân-ı Temîm, Ebû Bekir Sıddık gibi fıkıh âlimlerinden yararlanmıştır. İçlerinden İbn-i Abbâs'ın rivayetlerini fazlaca kullanması peygamberi görmesiyle bağlantılıdır.

Tefsirin sonlarına doğru Allah'ın yirmi dokuz ayrı günahtan hışım edip yapılan günahı affettiğini söyleyerek bu günahları hayvanlar üzerinden açıklar:

(237b)

(8) yâ 'alî bize haber ver âdem oğlanlarından allâhu te'âlâ kaç tâ'ifeyi hışım (9) edüb mesh etmiştir ve ne günâhdan ötürü mesih etmiştir 'alî razıya'l-lâhu 'anh (10) eyitdi yâ yehûd allâhu te'âlâ benî âdemden yigirmi tokuz tâ'ifeyi (11) hışım edüb mesih edüpdür erden ve 'avratdan evvel mesholan fildür (12) hayvânâta cimâ' êtdüğüçün mesh oldı ve ayu bir muhannes eridi (13) kendü dışısın gayri erkekile ciflendürürdi anuñiçün mesh oldı

Metinde ismi geçen Arapça ayetlerin ve hadislerin tamamını farklı renk ile yazan müfessir, ayet ve hadislerin ayırımına varmamızı daha da kolaylaştırmıştır. Arapça ayet ile hadislerin birer birer açıklamasını yapması metnin anlaşılır ve yalın olmasını sağlar. Bazen ayetleri parça parça bölerek kelime kelime açıklamaya çalışır. Zaman zaman tam sayfayı bulacak şekilde Farsça-Türkçe karışık manzum şiirler koyması anlamı pekiştirme açısından önemlidir.

Eseri tamamını incelediğimizde amme sureleri olan Amme, Nazi'at, Abese, Kuvviret (Tekvir), İnfetaret (İnfitar), Mutaffifin, İnşikak, Buruc, Târik, A'lâ, Gâşiye, Fecr (23.ayete kadar) Beled, Şems, Tîn, Leyl, Duhha, Alâk, Kadir, Zelzele, Adiyât, Kariat, Tekassür, Asr, Hümeze, Fil, Kureyş, İnşirâh, Eraayte(Maun), Kevser, Beyyine Kafirun(Kulya), Fetihü'n-Nasr (Nasr), Tebbet, İhlas, Nun(Kalem), Felak, Nas, En'am(İn'am) surelerinin yanısıra eserin başında Yasin suresinin bulunması, eserin amme tefsiri haricinde bir büyük Kur'ân tefsiri olduğu görüşünü ortaya çıkarmaktadır.

Eski Türkçe devrinde kullanılan kelimeler daha sonraki dönemlerde de kullanımını sürdürür. Bu kullanımın devamlılığı, dilde sürekliliğin varlığına işaretir. Dilde süreklilik, bazen kelime ve eklerin değişime uğramadan kullanımının devam etmesiyle bazen de bu kelime ve eklerin çeşitli ses olaylarına uğrayarak anlamlarını bozmadan kullanılmasıyla olmaktadır. Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesi döneminde

kullanılan bazı ortak kelime ve ekler bu metinde de görülmüştür. Ortak kullanımının tespitini yaptığımız kelimelerin bazıları şunlardır:

ağu اَعُو : “zehir” Eski Türkçede “zehir” manasında kullanılan kelime metinde değişime uğramadan kullanılmıştır.

giden yoldaşları etmegi aldı ve içine ağu katdı (223b/14).

altun اَلْتُون : “altın” Eski Türkçede ikinci hece ünlüsünün yuvarlak biçimde kullanıldığı görülmektedir. “altun” biçiminde kullanımının devamını görüyoruz.

ol karaveşe nice dërsin ol ‘avrat eyitdi bunca mişkāl altun vër (131a/9).

anı اَنُو : “onun” “ol” zamirinin durum ekiyle çekimlenmiş halidir.

anıla helāk êtdi koyun kığı gibiydi (173b/2).

at اَت : “ad, isim, nam, şöhret” Eski Türkçedeki “ad, isim” manasındaki kullanımı devam etmiştir.

namāzi dürüst degil illā mescidde dëmek olur zırā her ne at dërler (132b/4).

bay بَاي : “zengin” Eski Türkçedeki kullanımı devam etmiştir.

ve ne ola kim bay ola deñizden (234b/5).

baylık بَايَلِيْق : “zenginlik” Eski Türkçedeki kullanımı devam ettirir.

bahıllık êdüb baylık taleb êtdi hüsñāyı yalānladı (129b/6).

beliñle- بِلْغَلِيْو : “korkmak, korku içinde kalmak” Eski Türkçenin Uygur evresinde ortaya çıkmıştır.

resül hazreti beliñleyü uyandı eydür (214a/12).

biregü بِرْكَو : “birinci, ilki” Eski Türkçede seyrek şekilde kullanılan +GU ekinin sayı bildiren kelimelerden sonra +AgU şeklinde geldiği söylenmektedir (Gabain, 1988: 75). “bir” kelimesine isimden isim yapma +AgU ekinin gelmesiyle Uygur döneminde görülen “birinci,ilki” manasına gelen kelimedir.

şöylekim biregü ‘avratına eyitsekim (149a/17).

biti بِيْتِي : “yazı” Eski Türkçedeki “bitig” kelimesinin son ses “-g” ünsüzü düşer. “biti” şeklini alıp kullanımını devam ettirir.

içinde bir biti var halife aldı ol biti okudı (225a/5).

buncılayın بَنْجَلَايِنْ : “bununla birlikte” Durum zarfı olarak kullanılmaktadır.

vëirdi vakfiçün dahı sultāniye dahı buncılayın (165b/13).

buyuruğ بُوَيْرُوْغِيْن : “buyruk, ferman” Eski Türkçede kullanılan “buyruk” metinde kullanımını devam ettirmiştir.

bir bölüki tañrı buyuruğın dutar idi (158b/17).

cıganay چِغَانْئِي : “1.cimri, pinti, habis. 2. fakir” “çıgany” şeklinde yazılan kelime ç>c ses değişimine uğrayarak metinde “cıganay” şeklinde görülmektedir. Eski Türkçede “fakir” manasında kullanılan bu kelime metinde “cimri, pinti” anlamında kullanılmıştır.

hubāhib dëdügi nice cıganaydı (163a/6).

döngil دُونُكِلْ : “dön” Eski Türkçedeki teklik ikinci şahıs emir eki olarak kullanılan “-gIl” eki metinde kullanımını devam ettirmiştir.

arî cān taḥruḡa döngil (121b/2).

dükel دُوْكَلِيْ : “tamamı, bütünü” Eski Türkçede “tükel” şeklinde kullanılan kelime t > d ses değişimine uğrayıp kullanımını “dükel” şeklinde devam ettirmiştir.

yād kılduḡumuḡ dükelisi ḥakkıyçünkim (126b/11).

esirge- اَسِرْكَ : “bağışlamak, affetmek” Eski Türkçedeki anlamca kullanımını devam ettirmektedir.

ol kavm dükelisi esirgeyüb bile ağlaşdılar (135b/14).

esri- اَسْرِيُوْب : “sarhoş olmak, kendinden geçmek” Eski Türkçedeki “sarhoş olmak” manasındaki kullanımını devam ettirir.

cemāl ü kemāl şevkinden esriyüb bi-hoş olalar (198b/12).

eyit- اَيْتْ : “söylemek, sormak”

ne okuyayın dedi resül eyitdi eyitkim (151a/16).

görklü كُرْكُلُوْ : “gösterişli, güzel” Eski Türkçede “körklüg” biçiminde görülen kelime Harezmi Türkçesine kadar kullanımını devam ettirmektedir. Kelime k > g ses değişimine ve “-g” sesinin düşmesine uğrayarak “görklü” biçimini almıştır.

hem görklü oḡlan oldu (229a/7).

göyündür- كُيُوْنْدُرْ : “yakmak, ateşe vermek” Eski Türkçede “köy-” şeklinde görülen kelime Oğuz Türkçesine geçildiğinde k > g ses değişimine uğrayarak “göy-” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

‘azameti ‘alemi başdan başa göyündüre idi (204a/2).

irgür- اِرْكَوْرْم : “ulaştırmak, iletmek” Eski Türkçenin Uygur evresinde kullanılan kelime aynı şekilde kullanımını sürdürmüştür.

gizlü ‘azābımdan kırtaram ve gizlü ni metüme irgürem (198a/2).

kaçan قَچَان : “ne vakit, ne zaman” Eski Türkçede “ne zaman” manasında kullanılan kelime metinde aynı anlam ve yazım ile kullanılmaktadır.

kaçan mü`min kul olsa ḥakk te`ālā iki ferişte verir (120b/8).

kağı- قَاغِيْ : “kızmak, hiddetlenerek söylenmek” Eski Türkçenin Uygur evresinin Budist metinlerinde geçen “kağı-” fiili kullanımını devam ettirir.

deveyi öldürdiler geldi ol kavme kağıdı eyitdi (127a/17).

kancaru قَنْجَرُوْ : “nereye, ne yöne” Eski Türkçede “kañça” şeklinde bulunan kelime ç > c ses değişimine uğramıştır. Yön gösterme eklerinden “-ru”yu alarak “kancaru” şeklini almaktadır.

ve seḡ yol azdan kancaru varasın bilmezdiḡ (137a/9).

kanda قَنْدَه : “nerede” Eski Türkçenin Uygur evresinde ortaya çıkar. “nerede” manasında kullanılmaktadır.

*tā ki her **qanda** olsa 'ilmiyle halāyığa fā'ide vère zîrā 'ilim nürdür (138a/10).*

qanğı/ qankı قَنْغِي / قَنْغِيْلَه : “hangi” Kutadgu Bilig’de “qankı” şeklinde görülen kelime ı > Ø ünlüsünün düşmesine ve q ~ ğ ses nöbetleşmesine uğrayarak “qanğı/qankı” biçiminde kullanılmıştır.

*ol gece ramazān ayınuñ **qanğı** gecesidür ebū zerr eydür evvel gecesindedür (149b/4).*

*kendüzini **qankısıyla** şınar señ aña varursın ammā ol kişiler ki (129b/5).*

qanı قَانِي : “nerede” Eski Türkçedeki “qanı” şeklindeki kullanım devam etmiştir.

*geldi eydür **qanı** benim ol eskice hırqam ve sanucaq 'aşām (200a/8).*

qıgır- قِيغْرُوْ : “çağırmaq, seslenmek” Eski Türkçede “çağırmaq” manasında

kullanılan kelime metinde de devam etmektedir.

*zebāñiler **qıgırvüz** ya 'nı resül eyitdi eger ebū cehil qavmini qıgırsa (147a/14).*

oğlan اوْغْلَان : “çocuklar” Eski Türkçede cinsiyet farketmeksizin kullanılmıştır.

*ana qarnında **oğlanuñ** başı ananuñ başına (123b/13).*

ol اوْل : Hem işaret zamiri hem de işaret sıfatı olarak kullanılmıştır.

*nefsi nefsi dedükleri vaqit **ol** ümmetü ümmetü deýiserdür (119b/16).*

*olunkim ben **ol** kulumu şenā ile aqam (122b/4).*

olaq اوْلُق : “o” Eski Türkçede bulunan “+ok” kuvvetlendirme edatının “ol” işaret zamiriyle kalıplaşıp o > a ses değişimine uğrayarak oluşan kelimedir.

*mūsā aña ne cefālar ediserdür **olaq** sā'at anı helāk ederdi (135a/15).*

şagış صَاغِش : “1. miktar, sayı, adet 2. hesap” Eski Türkçenin Uygur evresinde kullanılan kelime metinde “sayı, miktar” manalarındaki kullanımını devam ettirmektedir.

*aña **şagış** ögrede eyitdi (208b/11).*

sekrit- سَكْرِيْمَدَنْ : “sıçratmaq, zıplamak, sıçrayıp koşarak bir yere varmaq” Divānu Lügati't-Türk'te karşımıza çıkan kelime kullanımını devam ettirir.

*segirden gāziler atları haqqıyçünki **sekritmeden** nefisleri hışlayu (160b/2).*

süñük سُوْكُوِي : “kemik” Eski Türkçenin Köktürkçe evresinden itibaren kullanılmaya başlar. Herhangi bir fonetik ve anlamsal değişikliğe uğramamıştır.

*ol katı hastalıkdur kim **süñüki** ve eni ve diriyi yarar çıqa (123b/6).*

şolok شَوْلُق : “şu” Eski Türkçede bulunan “+ok” kuvvetlendirme edatı “şol” işaret zamiriyle kalıplaşarak oluşan kelimedir.

*şandıkim qureyş qavmini depeledi **şolok** sā'at kılıcın dardı (136a/16)*

tağ طَاغ : “dağ” Eski Türkçede “dağ” anlamındaki kullanımını devam ettirmiştir. Metnin Eski Oğuz Türkçesi dil özellikleri göz önünde alındığında t > d ses değişimine uğramayıp “tağ” şeklinin kullanımının devam ettiği görülür.

ol tağ hakkıyçün kim müsâ aña ağdı (141b/14).

tamar طَمْرَلْز : “damar” Metnin Eski Oğuz Türkçesi dil özelliklerinden t > d ses değişimine uğramayıp “tamar” şeklinin “damar” anlamındaki kullanımının devam ettiği görülmektedir.

ve tamarları ve dükeli â'zâlarını girü yarada (171b/9).

tamu طَامُو : “cehennem” Eski Türkçedeki “tamu” kullanımı devam etmiştir.

kendümi aña 'arz kılam tamu benden kaçâ bês yüz yıllık yol miğdârı (119b/6).

tañrı تَنْكْرِي : “yaratıcı” Eski Türkçede “gök” ve “yaratıcı” manalarında kullanılan kelime metinde “yaratıcı” anlamıyla varlığını sürdürmektedir.

ey nefis-i muṭma'inetü ya'ni tañrı kazâsına (122a/6).

tanuqlık طَانُقْلُقْ : “tanıklık, şahitlik” Eski Türkçede ikinci hece ünlüsünün yuvarlak biçimde kullanıldığı görülmektedir. “tanuqlık” kelimesinde bu kullanım devam etmektedir. Ayrıca +ilk isimden isim yapma eki de düzlük yuvarlaklık uyumuna bakılmaksızın uyum dahilinde olmadan kullanılır.

biz dünyâda dañı âḥiretde tanuqlık vèrürüz (238b/6).

taşra طَشْرَا : “dışarı, dış” Eski Türkçede “taşra” şekliyle “dışarı” manasında görülen kelime metnin dönem özellikleri ele alındığında t > d ses değişimine uğramadan “taşra” şekliyle kullanımına devam etmiştir.

buyruğundan taşra olmaya tâ kim (120a/2).

tavar طَوْرَلْز : “davar, sığır, büyükbaş hayvan, mal” Eski Türkçede “davar, sığır, büyükbaş hayvan, mal” manasında kullanılan kelime t > d ses değişimi ve anlam değişikliği olmadan “tavar” şekliyle kullanımına devam etmiştir.

devşire dañı yaraqlaya kim kıllar ve tavarlar ala tâ kim kendüye (171a/1).

toğıcak طُوْغِجَاق : “doğmak” Metinde “-IcAç” eki zarf-fiil olarak kullanılmıştır.

ol toğıcak ulet ve şayrulık götürüler (215a/14).

toğrı طُوْغْرِي : “doğru” Eski Türkçedeki “doğru” manasında kullanılan kelime t > d ses değişimine uğramadan “toğrı” şekliyle kullanılmaktadır.

ya'ni toğrı yolu göstermek (129b/11).

toksan طُكْسَانْ : “doksan” Eski Türkçedeki “doksan” manasında kullanılan kelime t > d ses değişimine uğramadan “toksan” şekliyle kullanılmaktadır.

andan toksan harf yigirmi kelimedür bês âyetdür (172a/12).

toğuz طُوْغُزْ : “dokuz” Eski Türkçedeki “dokuz” manasında kullanılan kelime t > d ses değişimine uğramadan “toğuz” şekliyle kullanılmaya devam eder.

ana rahminden ol taracuğ yèrde kanıla koku arasında toğuz ay (123a/12).

tümen ثَمَن : “on bin” Türkiye Türkçesinde askeri terim olarak kullanılan kelime Eski Türkçede “on bin” manasında kullanılmıştır.

*‘arafātda yürüridi baqdı bunca **tümen** biñ halāyıklar gördi* (227a/14).

uçmak اَوْچَمَاق : “cennet” Eski Türkçede karşımıza çıkan kelime kullanımını anlam ve yazılış olarak devam ettirmektedir.

*ammā hadiṣde gelür ki çün **uçmak** ehli uçmaqda tamu ehli* (208a/5).

uğrı اَوْغُرِيدَن : “hırsız, kendisinin olmayanı izinsiz çalan” Eski Türkçede “oğrı” şeklinde görülen kelime Eski Oğuz Türkçesinde ünlü daralmasına uğrayarak “uğrı” şeklini almıştır.

*bir kişi veyā bir hayvān kal’a içinde ola **uğrıdan** ve harāmiden* (129a/4).

üleştür- اَوْلَشْدُرُزَلَر : “paydaşlara eşit dağıtma” Eski Türkçede “ülüş” “pay, hisse”

manasında kullanılan kelimenin ettirgen halidir.

*geliürler kurbān ederler atını **üleştürürler** güyā ki gāret ederler* (161b/8).

ün- اُونَسَا : “seslenmek” Eski Türkçede kullanılan “ün-” fiili “seslenmek” manasındaki kullanımını devam ettirmektedir.

*haqqıyçün kaçan kamu nesneyi **ünse** karānılığıla* (133a/11).

üñ اُوڭ : “ses” Eski Türkçede kullanılan “üñ” kelimesi “ses” manasındaki kullanımını devam ettirmektedir.

*şandum bir **üñ** geldi kulağuma* (200a/11).

üzmek اَوْزَمَك : “kesmek, koparmak, birbirinden ayırmak” Eski Türkçede kullanılan “üzmek” kelimesi yazımı ve manası değişmeden kullanımını devam ettirir.

*mekkenüñ otun **üzmek** ve ağacın kesmek harām* (123a/3).

yağı يَاغْنِيدَن : “düşman” Eski Türkçede kullanılan “yağı” kelimesi yazımı ve manası değişmeden kullanımını devam ettirir.

*uğrıdan ve harāmiden ve **yağıdan** emİN olur imdi* (129a/5).

yarak يَرَاق : “fayda, yarar” Eski Türkçedeki “fayda, yarar” manasını ve yazımını devam ettirmektedir.

*ayruksı **yarak** yemek gerek zihj sa ‘ādet ol kişilerin* (120a/12).

yarlığa- يَرَلِغَا : “bağışlamak” Eski Türkçede kullanılan “yarlığa-” fiili “bağışlamak” manasındaki kullanımını devam ettirmektedir.

*ben zulm ētdüm nefsi nefsimē fağfirli señ beni **yarlığa*** (236b/3).

yarlığan- يَرَلِغَانْدِي : “bağışlanmak” Eski Türkçede kullanılan “yarlığan-” fiili “bağışlanmak” manasındaki kullanımını devam ettirir.

*hazreti işitdi eydür bu kişi **yarlığandı*** (180b/15).

yarlığat- يَرَلِغَانْتَمُق : “bağışlatmak” Eski Türkçede kullanılan “yarlığat-” fiili “bağışlatmak” manasındaki kullanımını devam ettirmektedir.

*senden günāhlarımızı **yarlığatmak** isteriz* (233a/13).

yavı يَؤُوي : “kayıp” Eski Türkçedeki “kayıp” manasının kullanımını devam ettirmektedir. “yavı kıl-” manasında kullanıldığında “kaybetmek, yitirmek, bitirmek” manalarına gelmektedir.

noldı saña ben eyitdüm oğlum muhammedi yavı kıldum (135b/16).

yavlağ يَؤُلُقُ : “kötü, uğursuz” Eski Türkçede görülen “yavlağ” kelimesi b > v ses değişimine uğrayarak “yavlağ” şeklini almaktadır. Kelime anlamca değişime uğramamıştır.

bedrüstü sizün ‘amelünüz yavlağ (128b/3).

yavuz يَؤُوزُ : “sert, katı” Eski Türkçede “yabız” olarak bulunan kelime b > v ses değişimine ve ı > u değişimine uğrayarak “yavuz” şeklini almaktadır.

indi saña yoğsa yavuz t̄ali ‘mi indi ben eyitdümki (136a/13).

yay يَؤُوي : “yaz mevsimi” Eski Türkçede “yaz mevsimi” manasında kullanılan kelime fonetik farklılığa uğramadan kullanımını sürdürmüştür.

hağğ te ‘ālā bir yılı dağı dört faşıl èyledi biri yaz biri yay (169a/4).

yazı يَؤُوي : “ova, geniş düzlük” Eski Türkçede “ova, geniş düzlük” manasında kullanılan kelime fonetik farklılığa uğramadan kullanımını devam ettirir.

yazılarda kimi yollarda ve bir dağ dağı ebrāheye doğundı (173a/7).

yazuğ يَؤُوزُ : “günah, suç” Eski Türkçede kullanılan “günah, suç” manasında kullanılan kelime fonetik farklılığa uğramadan kullanılmıştır.

gelür ki hağğ te ‘ālā emr ède bir ferişteye kim yazuğ müzd terāzüsini (165b/14).

yılkı يَؤُوي : “yabani, uysal olmayan” Eski Türkçedeki yazımı ve manasını devam ettirmektedir.

yaprağı gibikim yılkı yer helāk eder ya ‘nı yok èyler bitmemiş gibi (173a/16).

yigirmi يَؤُوي : “yirmi” Eski Türkçedeki kullanımını devam ettirmektedir.

kelimedür yigirmi āyetdür rivāyet kıldı resūlindenkim eyitdi (122a/13).

yigrek يَؤُوي : “daha iyi, en üstte olan” Eski Türkçede “yig” kelimesinin eki olarak “en, daha” manası veren “+rAk” ekini almasıyla oluşan kelimedir. Eski Türkçenin Uygurca evresinden sonra sıklıkla görülmektedir.

senün yoluña şehid olavuz hağğ te ‘ālā hod bularuñ hāllerin yigrek (122a/2).

yügür- يَؤُوي : “koşarak” İlk defa Divānu Lügati’t-Türk’te geçen kelime yazımını ve anlamını kaybetmeden kullanımını devam ettirir.

bāyezidi gördi yügürü geldi bāyezidün elin öpdı (227b/17).

Sonuç

Türkçenin tarihî lehçelerinde edebî, tarihî, dinî, dil, tıp, matematik alanlarında birçok eser yazılmıştır. Türkçenin kelime çeşitliliği açısından önemli yere sahip olan Eski Oğuz Türkçesi, İslam dininin kabulüyle çeşitli tefsir çalışmalarının da yoğun olarak görüldüğü dönemdir. Bu dönemde gerek ayet gerekse sure tefsirlerinin çokluğu dikkat çekmektedir.

Araştırmamızda Şan ve Yıldırım'ın çalıştıkları yüksek lisans tezleri incelendiğinde, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümünde 283 numaralı yazma eserin, Berlin nüshası ile benzerliklerini tespit ettik. Süleymaniye ile Berlin Kütüphanelerinin bu benzerliklerinden iki yazma eserin telif Kur'ân tefsirinin nüshaları olduğu sonucuna varıyoruz. Yine bu iki nüshada geçen ayetlerin ve surelerin diğer nüshalara göre birlikte bulunması, bu iki nüshanın diğer nüshalardan daha özgün olduğu sonucuna varmamızı sağlar.

Üveys'e ait Berlin Kütüphanesinde bulunan Kur'ân tefsiri 19. yüzyılın sonlarına doğru istinsah edilmiştir. Eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Dil özellikleri incelendiğinde Eski Oğuz Türkçesinin dil özelliklerini içerisinde barındıran eser, Yasin ve Amme cüzü tefsiridir. Eski Oğuz Türkçesinin kelime çeşitliğini de içerisinde barındıran tefsir, Eski Türkçeden birçok kelime barındırmaktadır. Eserin içerisinde kullanılan bazı kelimelerin “*ağu, altun, anuñ, at, bay, baylık, belinle-, biregü, buyuruğ, cıganay, döngil, esirge-, esri-, eyit-, ırgür-, kaçan, kağı-, kıncaru, kında, kıanı, kığır-, oğlan, ol, olağ, şağış, sekrit-, süñük, şolok, tağ, tamar, tamu, tanuklık, taşra, tavar, toğıcak, toğrı, toksan, tokuz, tümen, uçmak, ün-, üñ, üzmeğ, yağı, yarağ, yarlığa-, yarlığan-, yarlıgat-, yavı, yay, yazı, yazuk, yıldı, yigirmi, yigrek, yügür-*” bozulma göstermeden kullanılması; “*bitig>biti, tükeli>dükeli, körklüg>görklü, köyündür->göyündür, kıanı>kanı/kanı, teñri>tañrı, oğrı>uğrı, ülüş->üleş-, yablağ>yavlağ, yabız>yavuz*” gibi kelimelerin de fonetik farklılıklar göstererek anlamca değişime uğramadan kullanılması Eski Türkçe pek çok kelimenin devam ettiği göstermektedir. Metinde incelenen kelime ve ekler, Eski Oğuz Türkçesi içinde Türkçenin tarihî söz varlığını devam ettirmesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Al-Rawe, A.A.A. (2021). Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait “Tefsîr-İ Kur'ân” Adlı Yazma Üzerinde Cümle Çözümlemesi (60a-120b Varakları) (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 174) (Giriş-Metin-Cümle Çözümlemesi-Dizin-Sözlük). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

Bayraktar, F. S. (2019). “Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümelerinde Esmâ'nın Hüsna'nın Türkçe Söylemleri”. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Edirne. s. 358-372.

Derleme Sözlüğü (1993). C I-XII. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğu, A. (1989). ‘Amme Tefsiri (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Gabain, A.V. (1988). Eski Türkçenin Grameri. çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (1972). “Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı”. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten. 20. s. 17-34. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38410/445353>

Köprülü, M.F. (1980). Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Özgül, K. (2022). "Üveys B. Hocâ Osmân B. Emîr İlyâs B. Evliyâ'nın Kur'an Tefsirinin Berlin Nüshası Ve Diğer Nüshaları Üzerine". Türkolog Tuncer Gülensoy'un Aziz Hatırasına IX. Genç Türkologlar Sempozyumu (21 Eylül 2022). Kırgızistan.

Özkan, M. (2010). "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kur'an Tercümeleleri Üzerine-I". İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. C: XXXIX. s. 115-159.

Özkan, M. (2010). "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'an Tercümeleleri". Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımları. İlim Yayma Vakfı Yayınları. İstanbul. s. 516-568.

Özkan, M. (2013). Eski Anadolu Türkçesinde Yapılan Sure Tefsirleri ve Üveys b. Hoca Osmân b. Emîr İlyâs b. Evliyâ'nın Amme Cüzü Tefsiri. Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (1-2 Aralık 2010), s. 315-368.

Şan, F. (2011). Üveys b. Hocâ Osmân b. Emîr İlyâs b. Evliyâ'nın 'Amme Cüzü Tefsiri Üzerinde Dil İncelemesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şan, F. (2020). "Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Bir Tefsirin Cümle Yapısı". Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi. 4 (4). s. 680-698.

Tarama Sözlüğü (1995,1996). C I-VIII. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Taş, İ. (2018). "Manisa İl Halk Kütüphanesindeki "Tefsîr-i Kur'ân" Eseri ve Söz Varlığı Üzerine". Usul İslam Araştırmaları. s. 151-188.

Togan, Z.V. (1959-1960). "Londra ve Tahran'daki İslamî Yazmalardan Bazılarına Dair". İTED.. III. s. 135-138..

Türkçe Sözlük (2019). 11. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uçar, İ. (2010). "Türkçede Eş Anlamlılık ve Eski Anadolu Türkçesi Tıp Yazmalarında Eş Anlamlı Kelime Kullanımı". ZfWT. C. 2. S.1. s. 37-48.

Yıldırım, K. (2011). Üveys b. Hocâ Osmân b. Emîr İlyâs b. Evliyâ'nın 'Amme Cüzü Tefsiri Üzerinde Dil İncelemesi (Vr. 202B-268B). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul.

Yıldırım, K. (2012). "Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Tefsirin Üslûp Özellikleri". Turkish Studies. volume 7/2. s. 1217-1227.

Yıldırım, K. (2019). "Anadolu Sahasına Ait Türkçe Kur'an Tercümeleleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi". Journal of Turkish Language and Literature. Volume:5. Issue:4. Autumn 2019. s. 875-892. doi number: 10.20322/littera.593468.

Yılmaz, H. (2016). "Kur'ân Meali Bağlamında Harfî Tercüme ile Tefsirî Tercüme Türü Arasında Bir Mukayese". Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. S. 6. s. 1-18.

Qerdar, A.M.R. (2021). Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait "Tefsîr-İ Kur'ân" Adlı Yazmanın Transkripsiyonu Ve Sözlük Çalışması (1b-50b Varakları) (Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 174) (Giriş Metin-Sözlük- Dizin-Tıpkıbasım). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Karabük.